

KESKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

INNOVATIIVNE
ARENGUPARTNER

METSA MITMEKÜLGSE KASUTUSEGA SEOTUD OSAPOOLTE JA TEGEVUSTE KAARDISTUS 2008

TELLIJA: SA ERAMETSAKESKUS

Uuringu kokkuvõte

Eesmärk

Uuringu eesmärgiks oli kaardistada metsa mitmekülgseks kasutuse (MMK) olulisemad valdkonnad, valdkondadega seotud võimalused ja osapooled. Uuringu põhiküsimused olid:

- Millised on olulisemad MMK valdkonnad (maakonniti)?
- Kes on olulisemad MMK valdkondadega seotud osapooled?
- Millised on peamised MMK valdkondadega seotud tegevused ja võimalused?
- Milline on MMK valdkondade hetkeseis ja tulevikuperspektiiv?

Andmekogumine

Uuringus kasutatavad andmekogumise viisid olid:

- Märksõna otsingud ja avalike andmebaaside info internetis (vt Kasutatud allikad);
- Metsa mitmekülgse kasutuse valdkonnas läbi viidud uuringute sekundaaranalüüs (vt samas);
- Struktureeritud telefoniintervjuud erametsakonsulentidega;
- Maakondlike Erametsakonsulentide küsitlus e-posti teel;
- Telefoniintervjuud (kokkuostjate, teenuse pakkujate ja mahetootjatega).

Uuringu teema kaardistus ja põhimõisted

Metsa mitmekülgse kasutuse (MMK) valdkonnad

Käesolev uuring keskendus metsa mitmekülgse kasutusega seotud osapoolte kaardistamisel kuuele peamisele kõrvalkasutuse võimalusele:

1. Kõrvalsaaduste varumine müügiks.
2. Kõrvalsaaduste kasvatus ja tootmine.
3. Loodustooted
4. Puidust käsitöö
5. Loodusmatkad
6. Rekreatsioon

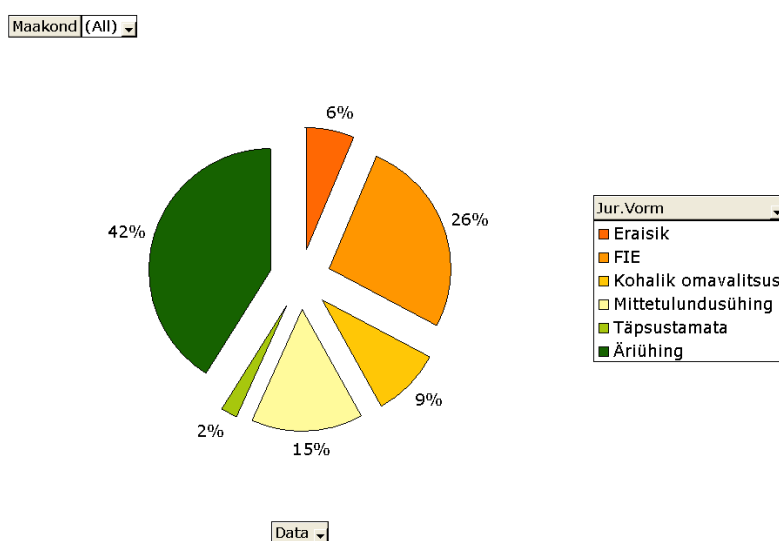
Kõrvalsaaduste varumise all käsitletakse eelkõige marjade, seente ning vihtade korjamist müügiks, kuid mitte korilust (metsaandide korjamist) oma tarbeks. Üksikute turismitalude välja pakutud seene, marja korjamise teenust kajastati loodusmatkade valdkonna all.

Kõrvalsaaduste kasvatus ja tootmise teema alla kuuluvad energiavõsa, jõulupuude ning seene- ja marjakasvatus. Loodustoodete all käsitleti erinevatest metsasaadustest valmistatud tervise- ja ilutooteid, toidukaupu, ravimteesid ja tõrva ajamist. Puidust käsitöö hõlmab pajuviitstest punutud tooteid, puidust nikerdatud suveniire ja tarbeesemeid ning roigasaedade valmistamist. Loodusmatkad on märksõna, mis katab teenusena pakutavat loodusvaatlust ja loodusharidust ning erinevaid infrastruktuuri objekte - looduse ja metsanduse õpperadasid, pärandkultuuri objekte. Pärandkultuuri valdkonnas kaardistati võimalusel korrastatud pärandkultuuri objektid, mida aktiivselt eksponeeritakse ja kasutatakse maaturismiga seotud lisaväärtuse loomiseks. Sarnaselt loodusmatkade märksõnale mõeldakse rekreatsiooni all nii teenuse pakkujaid kui ka loodusesse rajatud infrastruktuuri aktiivseks liikumiseks ja tervisespordiks (nt erinevad suusa- ja jooksurajad).

MMK osapooled

Uuringu fookuses olid MMKga aktiivselt seotud osapooled, kes toodavad, kasvatavad, pakuvad erinevaid teenuseid või rajavad metsa mitmekülgse kasutusega seotud infrastruktuuri objekte (nt terviserajad, õpperajad). Uuring ei hõlmanud kliendi vaadet - teenuste kasutamise ja toodete tarbimise poolt. Uuringu käigus kaardistati **357** organisatsiooni ja isikut, kes on seotud erinevate MMK võimalustega. Kaardistatud organisatsioonid ja üksikisikud jaotuvad juriidilise tegevusvormi järgi viide gruppi, lisaks need kelle juriidilist tegutsemisvormi täpsustada ei õnnestunud.

Graafik 1: MMK seotud osapoolte jaotus juriidilise tegevusvormi järgi

Lühend	Arv	Osakaal	Kommentaar
Äriühing	147	42 %	aktsiaseltsid, osäühingud, täisühingud
FIE	94	26 %	füüsilisest isikust ettevõtjad
Mittetulundusühing	52	15 %	Mittetulundusühingud ja sihtasutused
Kohalik omavalitsus	33	9 %	omavalitsused ja OV hallatavad asutused
Eraisik	23	6 %	
Täpsustamata	8	2 %	juriidiline vorm täpsustamata
Kokku	357	100 %	

Tegevuskoha järgi asus 239 ehk 67 % kaardistatud isikutest, organisatsioonidest maal, taludes või külades, linnades tegutses neist 74 (21 %) ja alevis või alevikes 44 ehk (12 %).

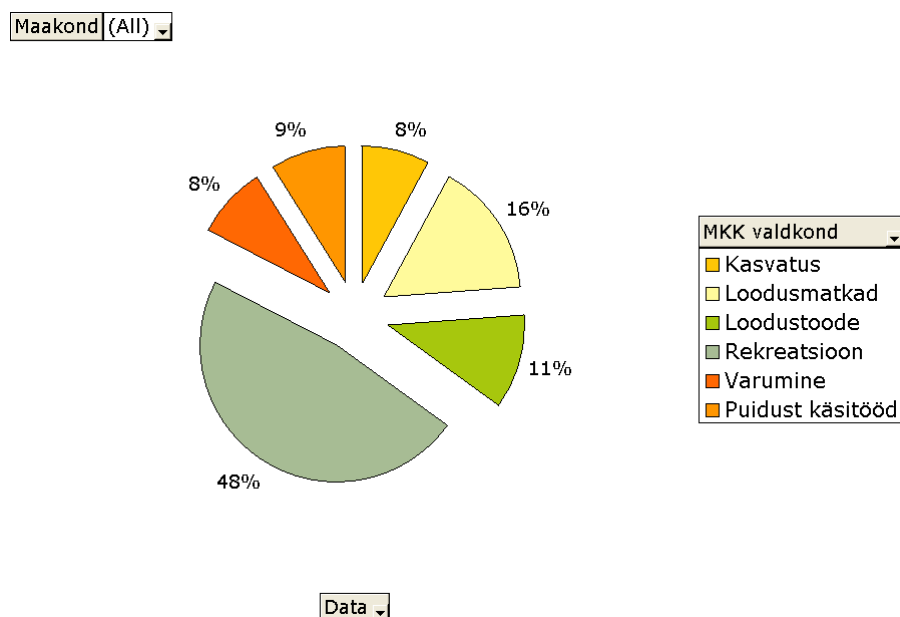
Uuringu objekti (MMK valdkonnad ja osapooled) kaardistus

Tabel annab ülevaate erinevate osapoolte rollist MMK valdkondades ja viitab uuringuga saadud andmete ülevaatlikusele. Uuring andis piiratud informatsiooni nendes valdkondades mis ei nõua litsenseerimist ja/või kajastamist avalikes andmebaasides (käsitöö, varumine). Samuti oli piiratud metsakonsulentide küsitluse ja avalike andmete analüüsi teel info kogumine eraisikute kohta.

	osapool valdkond	Äriühingud	FIE-d (sh Talupidajad Erametsaomanikud)	Mittetulundusühingud (sh metsaühistud)	Eraisikud (sh Talupidajad Erametsaomanikud)	Kohalik omavalitsus ja omavalitsuse hallatav asutus
Kõrvalsaadused	KS varumine, turustamine	Kokkuostjad	Varujad Kokkuostjad	Varujad	Varujad	Ei osale MMK valdkonnas
	KS kasvatus, tootmine	Kasvatajad	Kasvatajad	Kasvatajad	Kasvatajad	Ei osale
	KS töötlemine (Loodustooted)	Tootjad	Tootjad	Tootjad	Tootjad	Ei osale
	Puidust käsitöö	Tootjad	Tootjad	Tootjad	Tootjad	Ei osale
Puhkemajandus	Loodusharidus Loodusturism	Teenuse pakkujad	Teenuse pakkujad	Teenuse pakkujad	Võimaldajad (infrastruktuur)	Ei osale
	Rekreatsioon	Teenuse pakkujad	Teenuse pakkujad	Teenuse pakkuja Infrastruktuuri omanik	Võimaldajad (infrastruktuur)	Võimaldajad (infrastruktuur)

Rõhutatud tekst rohelisel taustal	Arvandmed võimaldavad üldistusi valimi kohta
Rõhutatud tekst	Hinnangulised andmed
Tavaline tekst	Andmed puudulikud

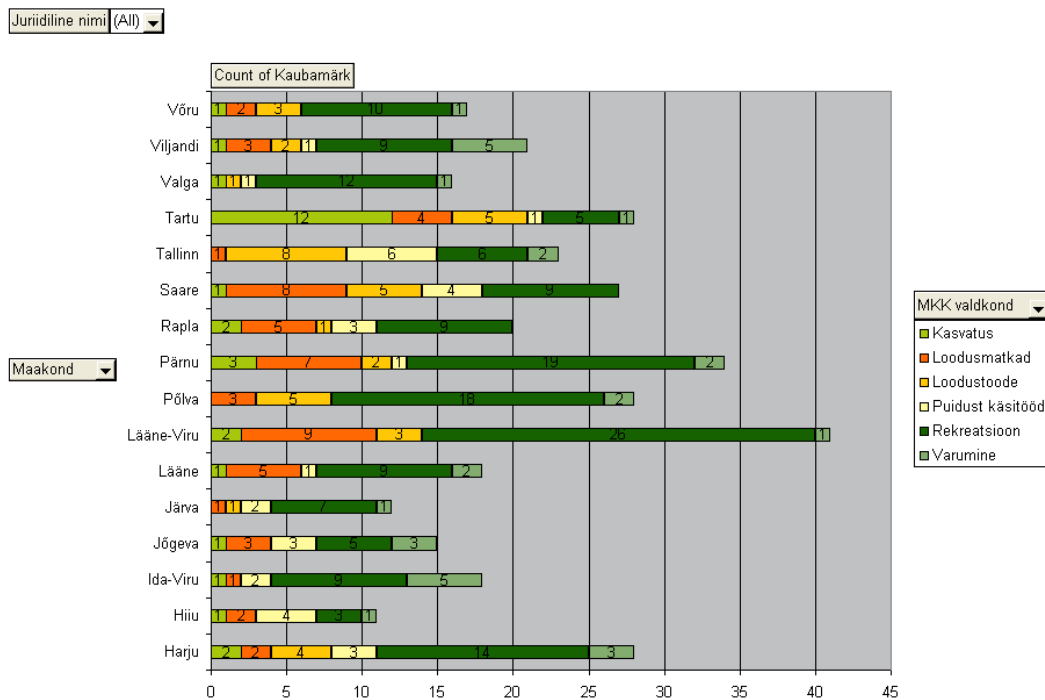
Graafik 2: MMK valdkondade maht

MMK valdkond	Kaardistatud org. ja isikud	Osakaal
Rekreatsioon	170	48 %
Loodusmatkad	56	16 %
Loodustooode	40	11 %
Puidust käsitööd	32	9 %
Kasvatus	29	8 %
Varumine	30	8 %
Kokku	357	100 %

Kõikidest uuringu käigus kaardistatud organisatsioonidest-isikutest 170 ehk 48 % on seotud rekreatsiooniga. Seda nii otseselt teenuse pakkujatena kui ka rekreatsiooni jaoks sobiva infrastruktuuri tagajatena. Tegutsejate arvult teisel kohal on MMK valdkondadest loodusmatkad 56 isiku ja organisatsiooniga kattes kogu valimist 16 %. Metsaandidest loodustoodete valmistajaid on 40, mis moodustab kaardistatud isikutest organisatsioonidest 11%. Järgnevad suhteliselt võrdse osakaaluga puidust käsitöö, metsasaaduste kasvatus ja metsasaaduste varumine vastavalt. Toodud MMK valdkondade proportsioonid viitavad suure tõenäosusega nende tegelikule mahule, arvestades ametlikku, registreeritud ettevõtlust. Erandlik MMK valdkonnad on kõrvalsaaduste varumine (vähesemal määral ka käsitöö), milles osaleb palju eraisikuid kelle kaardistamisvõimalused uuringus kasutatud meetodikaga olid piiratud.

Graafik nr 2 MMK valdkondade maht Maakondades ja Tallinnas

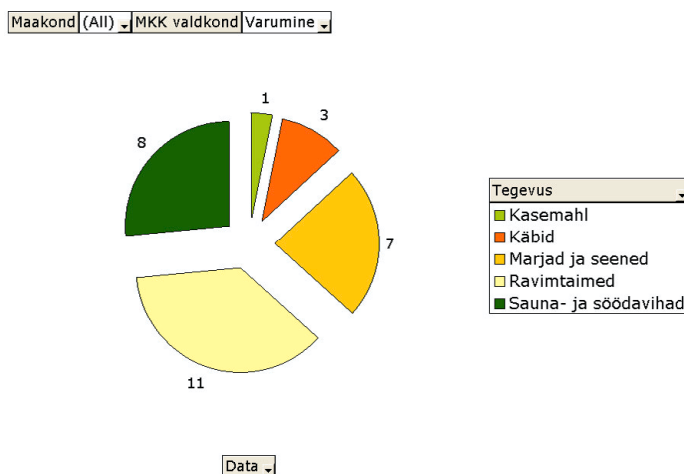
Maakond	Kasvatus	Loodusmatk	Loodust.	Käsitöö	Rekreats.	Varumine	Kokku
Harju	2	2	4	3	14	3	28
Hiiu	1	2	-	4	3	1	11
Ida-Viru	1	1	-	2	9	5	18
Jõgeva	1	3	-	3	5	3	15
Järva	-	1	1	2	7	1	12
Lääne	1	5	-	1	9	2	18
Lääne-Viru	2	9	3	-	26	1	41
Põlva	-	3	5	-	18	2	28
Pärnu	3	7	2	1	19	2	34
Rapla	2	5	1	3	9	-	20
Saare	1	8	5	4	9	-	27
Tallinn	-	1	8	6	6	2	23
Tartu	12	4	5	1	5	1	28
Valga	1	-	1	1	12	1	16
Viljandi	1	3	2	1	9	5	21
Võru	1	2	3	-	10	1	17
Kokku	29	56	40	32	170	30	

I Kõrvalsaaduste varumine

Võrreldes teiste MMK teemadega on kõrvalsaaduste valdkond varjatud ja vähem reguleeritud. Avalikest andmetest on võimalik leida infot suuremate kokkuostjate / vahendajate kohta, kuid andmebaaside avalik info ei pruugi kajastada väiksemaid, kohalikke varujaid, samuti turukaubandust ja eraisikute varumistegevust. Marjade kokkuostmiseks ja edasimüümiseks piisab jaemüügiloast, mis annab tegutsemisvõimaluse ka väiksematele/hooajalistele ettevõtjatele. Tartumaa erametsaomanike seas 2005. aastal läbiviidud uuringu järgi (L. Sepp) tegeles metsaadude varumisega müügiks vaid üks küsitletud 250st metsaomanikust. „Ainult üks vastanu, mahepõllumees, korjas jõhvikaid (80 kg), seeni (300 kg), pihlakaid (50 kg), kasemahla (700 l) ja ravimtaimi müügiks.“ Uuringus küsitletud erametsa konsulendid viitasid samuti vaid üksikutele varujatele. Samas võib tagasihoidlike hinnangute järgi eraisikutest (sh metsaomanikud) metsasaaduste müügiks varujate arv maakonniti olla vahemikus 50 – 150. Maheregistris olevatest ravimtaimede kogujatest ja pakendajatest osad ei varu metsast, vaid tegelevad ürdi- ja ravimtaimekasvatusega. 2006 aastast peetav register saaduste korjamise kohta mitteharitavatelt maadelt, sisaldab küll palju eriaiskuid, kel koriluseks märgitud nt kibuvits. Inimesi läbi helistades selgus, et korilustegevus on pigem formaalne ja omatarbeks ning vajalik selleks, et maa mahedana hoida. 25st kaardistatud varumisega tegelejast pooled on suuremad kokkuostajad ja vahendajad, kes kauba pakendavad, külmutavad ja edasi müüvad. Mitmeid suuremaid kokkuostjaid, kes kokkuostetud metsasaadustele lisaväärtust annavad ja need uueks tooteks kujundavad (nt seente marineerimine, ravimtee segud, moosid) on käsitletud uuringus loodustoodete valdkonna all. Olulisemad varumisega seotud metsasaadused olid sauna- ja söödavihad (8 varujat), marjad ja seemned (7 varujat) ning ravimtaimed (11 varujat). Vähesemal määral (3 juhul) viidati käbide korjamisele seemnete jaoks, üks ettevõtja tegeleb oma metsas kasemahla kogumisega. Viiteid sarapuupähklite varumisele ei leitud.

Graafik 3 Varumisega seotud metsasaadused

Olulisemad KS varujad maakonniti

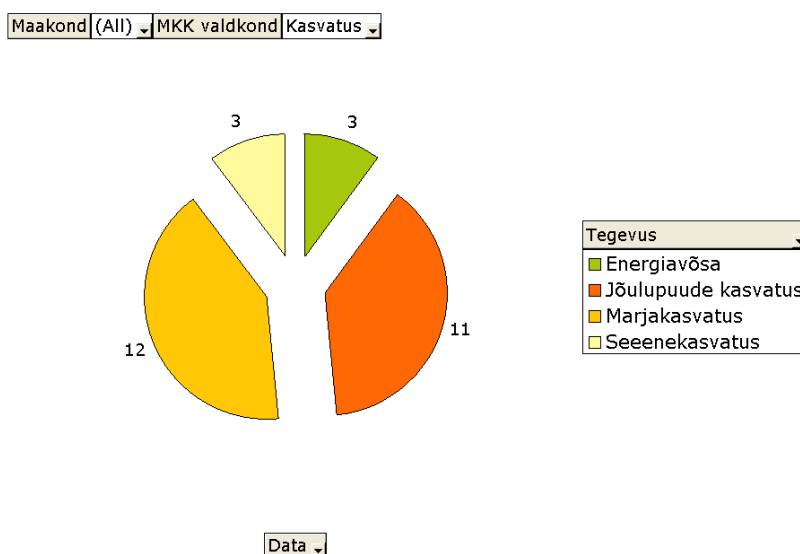
Kaubamärk	Jur.Vorm	Metsasaadused	Maakond
Ando Eelmaa Kaubad	Äriühing	Kasemahl	Harju
Kodeero	Äriühing	Marjad ja seemned	Valga
Semaco	Äriühing	Marjad ja seemned	Tallinn
Figuraata	Äriühing	Marjad ja seemned	Põlva
Martella	Äriühing	Marjad ja seemned	Tartu
Pärnu Laht	Äriühing	Marjad ja seemned	Pärnu
C+	Äriühing	Marjad ja seemned	Harju
Mahe Hansu talu	FIE	Marjad ja seemned	Hiiu
Sirje Pukk	Eraisik	Ravimtaimed	Võru
Vahur Sepp	Eraisik	Ravimtaimed	Jõgeva
Aili Rammo	FIE	Ravimtaimed	Järva
Loodusravi	FIE	Ravimtaimed	Viljandi
Ülejõe talu	FIE	Ravimtaimed	Põlva
Noarootsi Tervisliku Eluviisi Selts	Mittetulundusühing	Ravimtaimed	Lääne
Vetissilla talumets	Äriühing	Sauna- ja söödavihad	Lääne
Kuberi Kaminapuud	Äriühing	Sauna- ja söödavihad	Jõgeva
Artal AT	Äriühing	Sauna- ja söödavihad	Harju
Tõnu Veermaa	FIE	Sauna- ja söödavihad	Lääne-V
Tallina Loomaaed	Kohalik omavalitsus	Sauna- ja söödavihad	Tallinn
Elistvere loomapark	Mittetulundusühing	Sauna- ja söödavihad	Jõgeva

II Kõrvalsaaduste kasvatamine ja tootmine

Kõrvalsaaduste kasvatamise valdkonnale on iseloomulik aktiivne populariseerimistegevus. Palju on räägitud energiavõsast, mustikakasvatusest, jõulukuuskede kasvatusest. Samas esines nii veebimaterjalides kui konsulentide intervjuudes päris mitmeid näiteid ebaõnnestunud katsetest kõigis kolmes viidatud valdkonnas. Hoolimata teemade aktiivsest meediakajastusest võib pidada vähemalt jõulukuuse ja energiavõsa kasvatamist suhteliselt uueks ja või riskantseks ning tagasihoidlikuks MMK valdkonnaks. Sagedasemate riskide ja takistustena kõrvalsaaduste kasvatamisel nimetati ulukikahjustusi, väikeste koguste kahjumlikkust, madalat hinda. Näide 1: „Kultuurmustikas on katseliselt maha pandud aga väikest kogust (2000 taime) on raske müüa, marjade transport sööb kasumi ära. Kokkuostu hind on liiga odav. (erametsakonsulent Ida-Virumaalt). Näide 2: „Olen Jõulukuuski kasvatada proovitud, aga loomad söövad ära“ (erametsakonsulent Läänemaalt). Jõulukuuskede kasvatamise teema juures viidati sageli teadlikult tihedamate kultuuride rajamisele ja nende hilisemale harvendamisele ning jõulukuuskede varumisele sihtide, trasside puhastamisel. Energiavõsa kasvatamist proovis Laheotsa talus Johannes Valk, kui tunnistas projekti ebaõnnestunuks. Suurem osa istandikust hävis metskitsede ja külma tõttu. Energiavõsa on tegelikkuses rajatud Maaülikooli katselappidena omavalitsuste aladele (Kambja, Kihlvere, Vohnja). Ennekõike on nende puhul tegu reoveepuhastitega. Kokku kahekümne üheksast kõrvalsaaduste kasvatajast moodustavad 42 % kaksteist marjakasvatajat (12) ja 38 % jõulupuude kasvatajat (kasvatajat), lisaks tegelevad kolm ettevõtjat seene ja kolm energiavõsa kasvatamisega.

Graafik 4 Kõrvalsaaduste kasvatamisega seotud tegevused

Olulisemad KS kasvatajad maakonniti

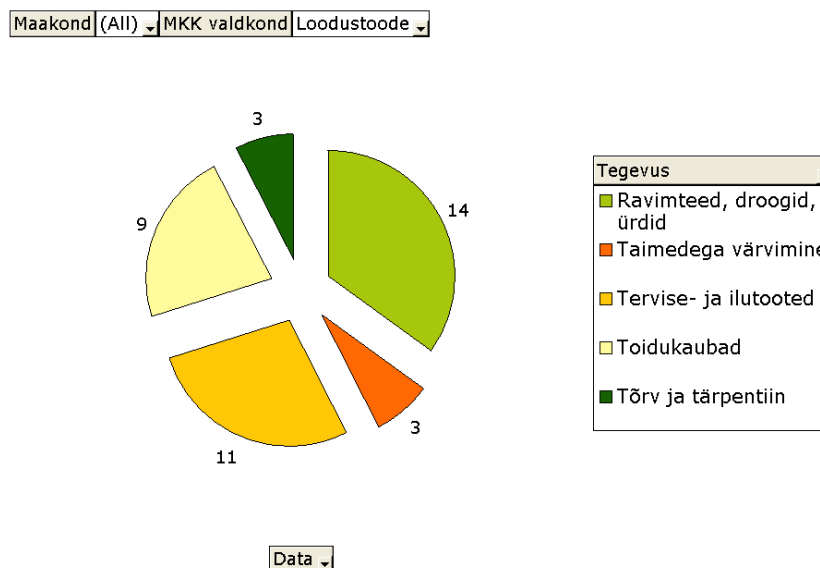
Kaubamärk	Jur.Vorm	Tegevus	Maakond
Laheotsa talu	Äriühing	Energiavõsa	Harju
Ättevälja	Äriühing	Energiavõsa	Tartu
Vestman Metsamaahaldus	Äriühing	Energiavõsa	Viljandi
Estplant	Äriühing	Jõulupuude kasvatus	Valga
Kuivaleski talu	Äriühing	Jõulupuude kasvatus	Tartu
Pruuli Puukool	Äriühing	Jõulupuude kasvatus	Jõgeva
Elva puukool	FIE	Jõulupuude kasvatus	Tartu
Ardi Soovik	Täpsustamata	Jõulupuude kasvatus	Rapla
Teadmata3	Täpsustamata	Jõulupuude kasvatus	Rapla
Teadmata5	Täpsustamata	Jõulupuude kasvatus	Tartu
Teadmata6	Täpsustamata	Jõulupuude kasvatus	Tartu
Kuivaleski kuusetalu	Äriühing	Jõulupuude kasvatus	Tartu
Teadmata10	Täpsustamata	Jõulupuude kasvatus	Pärnu
Maido Urbas	FIE	Jõulupuude kasvatus	Tartu
Mardi Metsatalu	Äriühing	Marjakasvatus	Pärnu
Rohusöötade Tootmise OÜ	Äriühing	Marjakasvatus	Tartu
Veikko Martin	Eraisik	Marjakasvatus	Hiiu
Jusiko Talu	FIE	Marjakasvatus	Tartu
Marjamaa talu	FIE	Marjakasvatus	Tartu
Marjasoo Talu	FIE	Marjakasvatus	Tartu

III Kõrvalsaaduste töötlus - Loodustooted

Kohalikku toorainet kasutavat looduskosmeetika tootjaid on üksikud. Enamik suuremaid tootjaid kasutavad eksporditud eeterlikke õlisid, palmirasvu jms. Erandiks on Orto, kes kasutab ravimtaimi. Metsasaadusi kasutavad väiksemad seebitegijad, ravimteede tegijaid ja ravisalvide tootjad. Sarnaselt kosmeetikale kasutab ka toiduainetetööstuse suurtootmine valdavalt eksporditud lisandeid. Väiksemad sh mahetootjad nt jogurtitootjad kasutavad valmis moose, sest metsaandidest tooraine käitlemine nõuaks lisakulusid ja lube. Tõrva puhul on just viimastel aastatel tulnud turule kohalikku tooret kasutavad tootjad. Tervikuna on loodustoodete valdkond küll väike, kuid väga selge nišš, väga kiirelt kasvava nõudlusega.

Graafik 5: Loodustoodete grupid

Loodustoodete olulisemad tootjad maakonniti

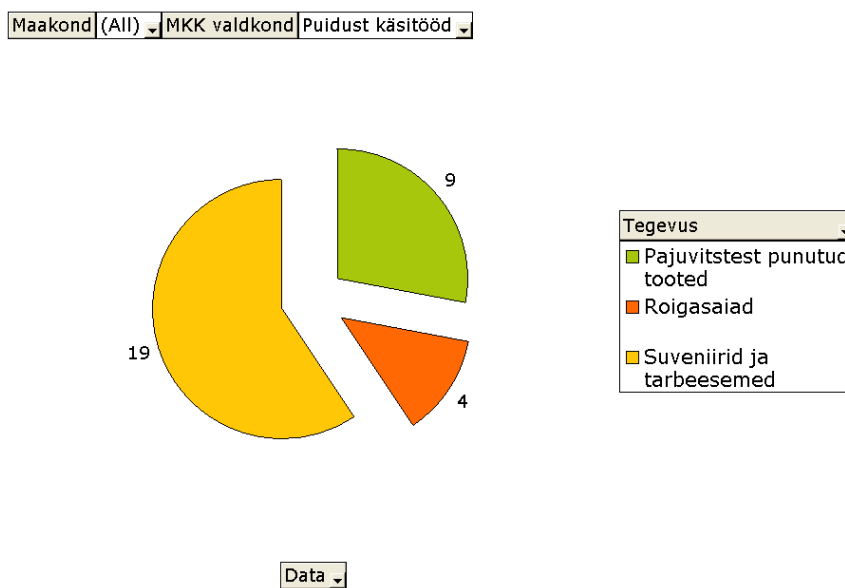
Kaubamärk	Jur.Vorm	Tegevus2	Maakond
Uuskaubi talu	FIE	Ravimteed, droogid, ürdid	Rapla
Trummi talu	FIE	Ravimteed, droogid, ürdid	Harju
MTÜ Lilleoru	Mittetulundusühing	Ravimteed, droogid, ürdid	Harju
Vigalasass.com	Mittetulundusühing	Ravimteed, droogid, ürdid	Saare
Abroonia	Äriühing	Ravimteed, droogid, ürdid	Tallinn
Energia talu	Äriühing	Ravimteed, droogid, ürdid	Viljandi
Kubja Ürt	Äriühing	Ravimteed, droogid, ürdid	Järva
Norman Ravimtaimed	Äriühing	Ravimteed, droogid, ürdid	Lääne-Viru
Saaremaa Taimetee	Äriühing	Ravimteed, droogid, ürdid	Valga
Süvahavva Loodustalu	Äriühing	Ravimteed, droogid, ürdid	Põlva
Vadi	Äriühing	Ravimteed, droogid, ürdid	Tartu
VALENTINA DROOG	Äriühing	Ravimteed, droogid, ürdid	Põlva
Oropera ökotalu	FIE	Ravimteed, droogid, ürdid	Põlva
Valentina Mina	FIE	Ravimteed, droogid, ürdid	Põlva
VAIBAKODA	FIE	Taimedega värvimine	Pärnu
Vaike Talu	FIE	Taimedega värvimine	Pärnu
Teadmata4	Täpsustamata	Taimedega värvimine	Saare
Goodkaarma	Äriühing	Tervise- ja ilutooted	Saare
Orto	Äriühing	Tervise- ja ilutooted	Tallinn
Roheline Vihmavari	Äriühing	Tervise- ja ilutooted	Tallinn
Sorbus	Äriühing	Tervise- ja ilutooted	Harju
Metsamoor Varasalv	Äriühing	Tervise- ja ilutooted	Võru
Riina Tartu Lõhnastudio	Äriühing	Tervise- ja ilutooted	Tallinn
Tervix	Äriühing	Tervise- ja ilutooted	Tartu
Vipis	Äriühing	Tervise- ja ilutooted	Tallinn
JOIK	FIE	Tervise- ja ilutooted	Tallinn
Naturaalsed käsitöösebid	FIE	Tervise- ja ilutooted	Saare
Taali mesila	FIE	Tervise- ja ilutooted	Lääne-Viru
Saarek	Äriühing	Toidukaubad	Tartu
Session	Äriühing	Toidukaubad	Tallinn
Wiberg Food	Äriühing	Toidukaubad	Viljandi
Artocarpus	Äriühing	Toidukaubad	Lääne-Viru
Bacula	Äriühing	Toidukaubad	Tartu
Meleco	Äriühing	Toidukaubad	Tallinn
Mummi mesindustalu	FIE	Toidukaubad	Harju
Rõngu Mahl	Äriühing	Toidukaubad	Tartu
Taarapõllu talu	FIE	Toidukaubad	Võru
Eco Oil Investeeringud	Äriühing	Tõrv ja tärpentiin	Põlva
Saare Tõrv	Äriühing	Tõrv ja tärpentiin	Saare
TÕRVAS	Äriühing	Tõrv ja tärpentiin	Võru

IV Puidust käsitöö

Sarnaselt varumisele on käsitöö valdkonna eraisikutega seotud ettevõtlus avalike andmete põhjal raskesti hinnatav. Kokku kaardistati 32 puidust käsitööga tegelejaid, neist üks ettevõtte tegeleb üksnes käsitöö kokkuost ja vahendusega. Põhiline osa käsitööst 19 tegijat (59 %) on seotud puidust tarbeesemete ja suveniiridega. Puu liikidest mainiti kõige sagedamini kadakat. Peale selle veel pihlakat, leppa, tamme, haaba, kasepähka. Üheksa ettevõtjat toodab vitspunutisi (valdavalt paju, ühel korral mainiti kaske) korve, mööblit. Neli ettevõtjat paigaldavad roigasaedu.

Graafik 6: Puidust käsitöö alateemad

Puidust käsitöö valdkonna esindajad maakonniti

Kaubamärk	Jur.Vorm	Tegevus	Maakond
Korvipood	Äriühing	Pajuvitstest punutud tooted	Tallinn
Roomaja	Äriühing	Pajuvitstest punutud tooted	Tallinn
Vahenurme Agro	Äriühing	Pajuvitstest punutud tooted	Pärnu
Lembit Aru	Eraisik	Pajuvitstest punutud tooted	Hiiu
Valter Sakos	Eraisik	Pajuvitstest punutud tooted	Jõgeva
Arne Raudsepp	FIE	Pajuvitstest punutud tooted	Tallinn
Janek Äkke	FIE	Pajuvitstest punutud tooted	Jõgeva
Janek Äkke	FIE	Pajuvitstest punutud tooted	Jõgeva
Omar Janson	FIE	Pajuvitstest punutud tooted	Viljandi
Roigasaiad OÜ	Äriühing	Roigasaiad	Rapla
Sibulavana	Äriühing	Roigasaiad	Hiiu
Tammerinna turismitalu	FIE	Roigasaiad	Rapla
VAHURI KONRAD	FIE	Roigasaiad	Järva
Meened	Äriühing	Suveniirid ja tarbeesemed	Tallinn
Muhu Puidukoda	Äriühing	Suveniirid ja tarbeesemed	Saare
Pocatello	Äriühing	Suveniirid ja tarbeesemed	Lääne
Puutoode	Äriühing	Suveniirid ja tarbeesemed	Tallinn
E.Strauss	Äriühing	Suveniirid ja tarbeesemed	Ida-Viru
Kris OÜ	Äriühing	Suveniirid ja tarbeesemed	Saare
Puu- ja putukapood	Äriühing	Suveniirid ja tarbeesemed	Tallinn
Lembit Leisalu	FIE	Suveniirid ja tarbeesemed	Harju
Valmar Dreger	FIE	Suveniirid ja tarbeesemed	Harju
Vello Kõhelik	FIE	Suveniirid ja tarbeesemed	Harju
Vello Kaasen			
Puitkäsitöö	Äriühing	Suveniirid ja tarbeesemed	Saare
Aivar Aan	FIE	Suveniirid ja tarbeesemed	Valga
Kaie Taim	FIE	Suveniirid ja tarbeesemed	Ida-Viru
Krista Liiv	FIE	Suveniirid ja tarbeesemed	Tartu
Olev Suits	FIE	Suveniirid ja tarbeesemed	Rapla
Silver Treiman	FIE	Suveniirid ja tarbeesemed	Hiiu
Tarmo Kütt	FIE	Suveniirid ja tarbeesemed	Hiiu
Fiel	FIE	Suveniirid ja tarbeesemed	Järva
Artwood	Äriühing	Suveniirid ja tarbeesemed	Saare

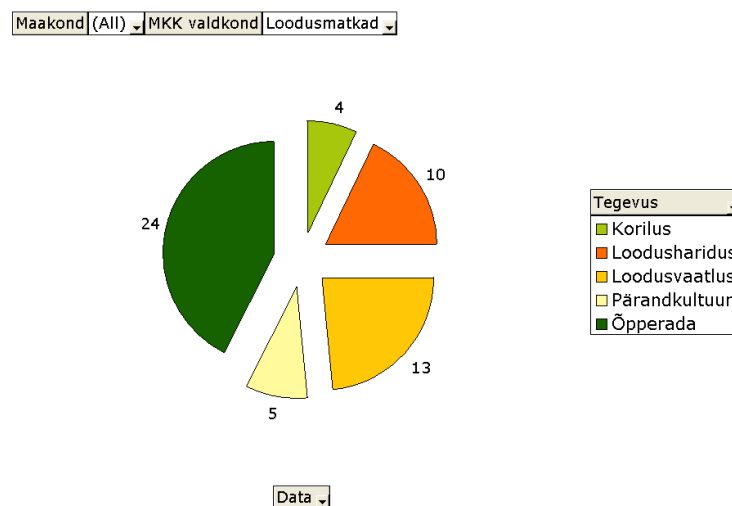

V Loodusmatkad

Loodusmatkade valdkond käesolevas uuringus hõlmab nii teenuseid kui erinevaid looduses õppimiseks, loodushariduseks ja loodusvaatluseks mõeldud rajatisi, sh korrastatud ja eksponeeritud pärandkultuuri objekte. Uuringus ei kaardistatud kaitsealade, keskkonnateenistuste ja Riigimetsa Majandamise Keskuse (RMK) poolt tehtud loodus- ja õppereadasid, mis moodustavad olulise osa looduses liikumise infrastruktuurist. Tellija soovil keskendus uuring ettevõtjate, eraisikute ja kolmanda sektori poolt loodud võimalustele ja teenustele.

Turismitalude ja teiste majutuskohtade levinud praktika oma teenuste ja võimaluste reklaamimisel on viidata piirkonna loodusväärtusele ja erinevatele võimalustele loodusvaatluseks, koriluseks. Sageli kasutatakse selleks lähedaste kaitsealade ja RMK koostatud ja märgistatud radasid. Kliendile pakutav teenus piirdub seejuures sageli majutuse ja toitlustusega. Paljud suuremad majutuskohad vahendavad loodusretki ja matkateenuseid sellele spetsialiseerunud firmadelt. Selliseid passiivseid loodusväärtuse kasutajad uuringus ei kaardistatud.

Graafik 7: Loodusmatkade valdkonna alateemad

Kõige mahukama osa (43 %) loodusmatkade valdkonnas moodustavad erinevad õpperajad (24 rada). Õpperajad on koostatud üldjuhul kas eraisikute, FIEde või mittetulundusühingute poolt (igäüks neist 6 rada), neli rada on koostatud kohaliku omavalitsuse või hallatava asutuse poolt ja kaks rada on äriühingute tehtud. Kahekümne neljast rajast suurem osa (10 rada) on looduse õpperajad, kuus õpperada on seotud otseselt metsandusega, ülejäänud kaheksa rada annavad teavet nii looduse kui pärandkultuuri objektide kohta. Lisaks

õpperadadele on korrastatud ja eksponeeritud 5 pärandkultuuriobjekti. Neljal juhul pakutakse koriluse teenust ehk seene-, marjaretke metsa koos retkejuhiga. Loodusvaatluse võimalust teenusena pakuvad kümme ettevõtjat ja kolm mittetulundusühingut. Viimasega on üsna lähedalt seotud loodusharidus ehk professionaalse retkejuhiga metsamatkad looduse tundma õppimiseks (10 teenuse pakkujat)

Loodusmatkade seotud teenuse osutajad maakonniti

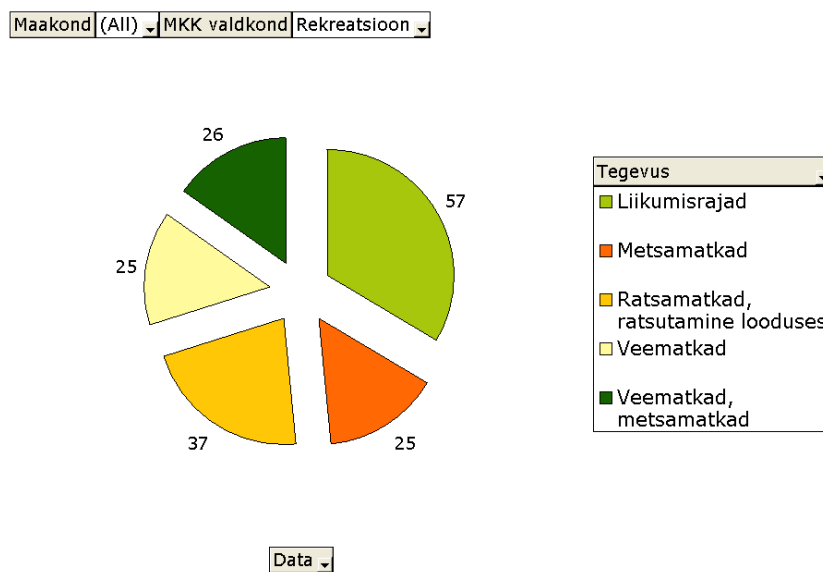
Kaubamärk	Jur.Vorm	Tegevus	Maakond
Pihla Turismitalu	Äriühing	Korilus	Hiiu
Süvahavva Loodustalu	Äriühing	Korilus	Põlva
Rebase Turism ja maaligalerii	FIE	Korilus	Lääne-Viru
Perepuhkus Hurmiorus	Mittetulundusühing	Korilus	Põlva
Leppoja Turismitalu	Äriühing	Loodusharidus	Harju
Looduse omnibuss	Äriühing	Loodusharidus	Tallinn
Metsamoori Perepark	FIE	Loodusharidus	Võru
LKÜ Kotkas	Mittetulundusühing	Loodusharidus	Tartu
Mahtra Rahvakool	Mittetulundusühing	Loodusharidus	Rapla
Neeruti Selts	Mittetulundusühing	Loodusharidus	Lääne-Viru
Pokumaa	Mittetulundusühing	Loodusharidus	Võru
Tartu Keskkonnahariduse Keskus	Mittetulundusühing	Loodusharidus	Tartu
Ühendus Kiideva külaselts	Mittetulundusühing	Loodusharidus	Lääne
Vapramäe-Vellavere-Vitipalu SA	Mittetulundusühing	Loodusharidus	Tartu
Estonian Nature Tours	Äriühing	Loodusvaatlus	Lääne
Haudamäe Puhkemaja	Äriühing	Loodusvaatlus	Põlva
Jahimaja Trofee	Äriühing	Loodusvaatlus	Jõgeva
Moonsund Eco	Äriühing	Loodusvaatlus	Hiiu
Pärimusmatkad	Äriühing	Loodusvaatlus	Saare
Ratsukievari	Äriühing	Loodusvaatlus	Saare
Järve turismitalu	FIE	Loodusvaatlus	Saare
LINNUMÄE LOODUSTALU	FIE	Loodusvaatlus	Lääne-Viru
Uno Vait'i turismitalu	FIE	Loodusvaatlus	Saare
Viruna Talu	FIE	Loodusvaatlus	Pärnu
ELF	Mittetulundusühing	Loodusvaatlus	Tartu
Lilli Looduskeskus	Mittetulundusühing	Loodusvaatlus	Viljandi
Soomaa Sõprade Selts	Mittetulundusühing	Loodusvaatlus	Viljandi

VI Rekreatsioon

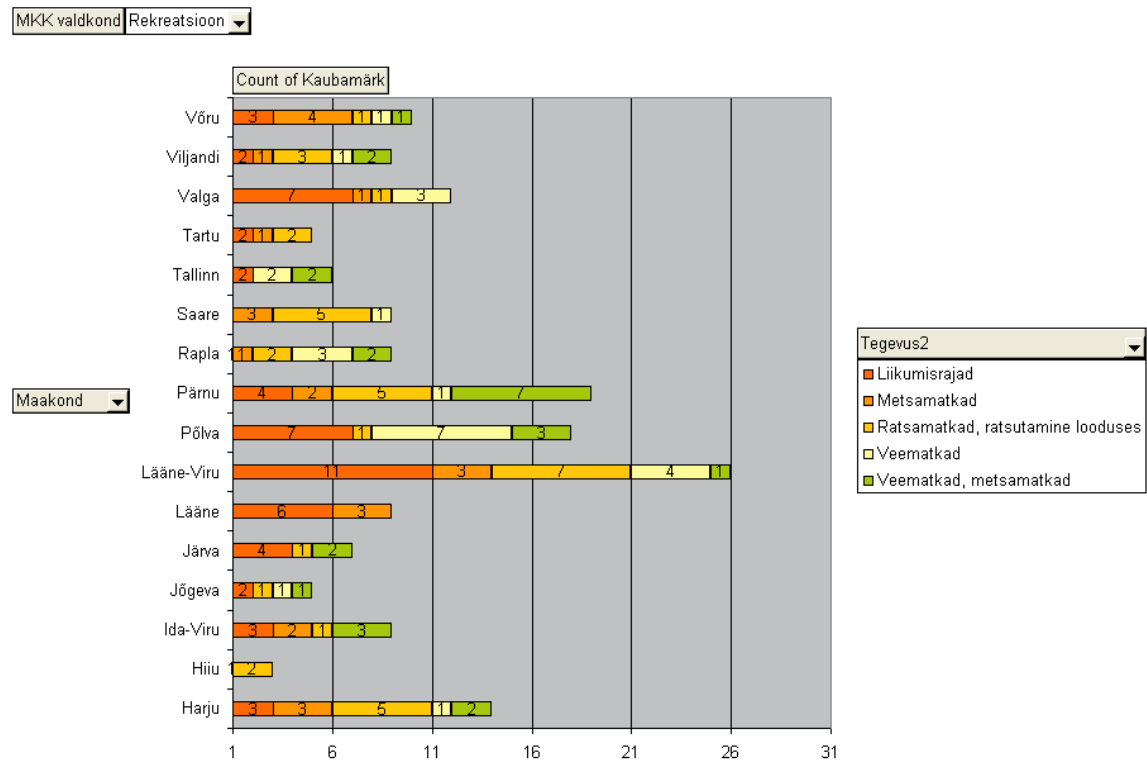
Rekreatsiooni võimaluste olulisemad pakkujad erinevate liikumisradade näol on kohalikud omavalitsused, nende hallatavad asutused ning erinevad mittetulundusühingud. Teenusena pakuvad aktiivset puhkust ja looduses liikumist paljud ettevõtjad. Osa ettevõtjatest – maaettevõtjad kasutavad selleks eelkõige isiklikku ja läheduses asuvat metsa ja maad (ratsatalud), teine osa ettevõtjatest on spetsialiseerunud üle kogu eesti korraldatavatele metsa-, raba ja veematkadele. Uuringu käigus kaardistati 57 erinevat liikumisrada, mis moodustab kolmandiku kogu rekreatsiooni valdkonna mahust. Liikumisradade omanikud ja haldajad on üldjuhul kohalikud omavalitsused või (nendega seotud) mittetulundusühingud. Ülejäänud osa rekreatsiooni valdkonnast jaotub erinevate matkakorralduse teenuse pakkujate ning ratsatalude ja -tallide vahel (37), kes korraldavad ratsamatku ja/või ratsutamist maastikul.

Graafik 8: Rekreatsiooni valdkonna alateemad

Graafik 9: Rekreatsiooniga seotud võimalused maakonniti

MMK Parimad Praktikad

Edgar Kolts, Taarapõllu talu

Võrumaa Varstu valla Taarapõllu talu peremees Edgar Kolts alustas tootmist 2003. aastal mahlaga. Alguseks oli sõstraistandus, kuid odavate poola marjade tõttu oli vaja leida võimalusi saaduste väärindamiseks. Järgnenud aastatel katsetati mitmeid erinevaid tooteid, nii tulid lisaks metsamarjad ja seemed. Suur osa toorainest tuleb oma aiast, kus kasvab 8500 mustasõstrapõõsast, 1500 punase sõstra põõsast, veel astelpaju ja õunapuid, järgides mahetootmise reegleid. Metsaandide korjealadeks oma eramets (u 25 ha) ja riigimets, korjealad on kontrollitult mahedad. Toorme korjamisel kasutatakse nii marjaliste palkamist kui ka mahepiirkonnast kokkuostmist. Püsivalt on talus tööl 2 oma pere inimest ja 3 töolist.

Tooted

Praeguseks on tooteid nimekirjas poolsada. Põhilisteks tootegruppideks on mahlad, moosid ja marjajahud, lisaks astelpajuõli ja kuivatatud õunad ning marjad naturaalsel kujul. Toodangu eripäraks on toodete suur naturaalsus. Mahl saadakse külmpressimisel, lisandiks väheke suhkrut ja siis kuumutatakse. Sellised, lisandivabad naturaalsed mahlad on kiiresti populaarsust kogunud. Samuti on rahvale huvi pakkunud lisaks mahladele marja- ja köögiviljajahud, mida Koltsi teadmisel keegi teine Eestis ei valmistagi. Marjajahud valmistatakse mahla pressimisest järele jäänud kestadest ja seemnetest, mis kuivatatakse ja jahvatatakse. Marjajahu tehakse mustast ja punasest sõstrast, astelpajust, jõhvikast, porgandist, õunast – ühtekokku paarkümmend nimetust. Jahusid saab kasutada maitseainena magus- ja lihatoitude valmistamisel. Iseäranis hästi ostetakse seenejahu riisikatest ja kukeseentest, populaarsed on ka kuivatatud kukeseened. Põhiline turustamine käib Eesti Maheda kaudu. Edasimüüjaid on üle kogu Eesti. Suurematest Tallinna Kaubamaja ja Ülemiste Keskus, läbirääkimised käivad Tartu Kaubamajaga.

Piirangud

Suure osa energiast võtab asjaajamine, sh mahemärgistusega seonduv. Tootmine sai tunnustatud aasta tagasi, kuid mahemärki taotleda ei saa, sest mahetootmisest jääb puudu mahekülmhoone, mis oleks vaja ehitada. (Praegu on Eestis mahekülmhoone vaid AS Pärnu Lahel, sealt vedamine oleks aga liiga kulukas). Kuumutamist vajavaid mahlu, püreesid saab pakendada vaid klaastarasse. Eestis toodab seda vaid Järvakandi, kes võtab vastu vaid suurtellimusi. Teised tootjad oma taarat ei müü. Seetõttu on sobiva taara saamine juhuslik, uude ja erinevasse taarasse pakendamisel tuleb ka EAN koodid ringi teha.

Foto: www.tervitus.ee

TÜ Metsamoori Varasalv

2006 aasta maikuust alustas tegevust täisühing Metsamoori Varasalv, kuhu kuuluvad

Veetka talu perenaine Irje, Ala-Mähkli talu perenaine Lilian ja Värtemäe talu perenaine Külli. Alustati looduslike tervise- ja ilutoodetega, erinevate salvide ja seepidega. Esimese aasta suvekuude kogemus näitas, et kevadel valmistatu sai ammu enne küllastajatele müüdud kui algselt planeeritud. Täiendamas käidi ennast Soome ravimtaimetalus Frantsilas. Peamisteks toodeteks ongi kujunenud salvid, seebid, soolad ja savi ning taimeteed. Lisaks korraldatakse tervislikke heaolupäevi, kust saab ammutada elujõudu ja loodusenergiat.

Tooted

Ürdisalv (nõges, raudrohi, salvei, lavendel, saialill ja kummel, lisaks oliivõli ja mesilasvaha); käsitööseebid (nt tõrvaga, ürtidega, mesilasvahaga); pisikutossud (erinevad ürdid ja kadakaokkad), saunasegud, ürdikotid. Proovitud on teha ka kase-ürdivihtasid, kuid vähese huvi tõttu neid praegu enam ei toodeta. Kõik taimseid komponente sisaldavad

tooted tehakse ise kohapeal. Võimalusel kasutatakse taimede korjamiseks kohalike abi ja müüakse edasi kohalikku käsitööd, sh. puidust nikerdused. Tooteid turustatakse põhiliselt kohapeal Metsamoori perepargis. Kohapeal läheb müük hästi, ära ostetakse kõik, mis toodetud. Väiksemas mahus toimub müük e-poes ja edasimüügi kohtades. Mugavaks turustamisvõimaluseks on seejuures firmakingituste tellimused. Metsamoori Varasalve

tooteid müüvad edasi Hansaplanti aianduskeskus Kiili vallas, Ökokeskus Tartus, Annely Sootsi Koolituse Tervisekool Tartus ja Massaažisalong Lavandiin Tartus.

Raskused

Laiema turustamise peamiseks takistuseks on praegu väikesed tellimusmahud, mis ei kata transpordi kulu. Käsitöö kõrge omahinna tõttu on loodustoodetel keeruline konkureerida tavapoodide masstoodetega. Lisaks on olnud keeruline leida loodustoodetele sobivaid pakendeid ja taarat.

Fotod: www.metsamoor.ee

OÜ Vipis

Osühing Vipis on asutatud 1992, mil alustati autokosmeetikaga. 1997. aastast alates toodavad nad loodustooteid, milles lisaks teistele koostisosadele kasutatakse eestimaiseid ravimtaimi ja metsasaadusi (mustikas, kortsleht, tammekoor, islandi käokõrv, kaselehed, suure teeleht). Käesolevaks ajaks on Vipis kaasaegsel tehnoloogial põhinev ja euronõuetele vastav 9 töötajaga väikefirma. Hetkel kuulub tootevalikusse 23 erinevat loodustoodet - aerosoolid, tabletid, mahlad, õlid, ninatilgad, kõhasiirup. Tooted on valmistatud kunstlike lisa- ja säilitusaineteta. Tooted vastavad kehtestatud nõuetele ja nende mikrobioloogiline ja keemiline koostis on kontrollitud Veterinaar- ja Toidulaboratooriumis ning Tervisekaitse inspeksioonis. Tootmises kasutatavad ravimtaimed ostetakse kokku litsenseeritud kasvatajalt/korjajalt. Samuti ostetakse kokku marju mahla tarvis. Turustamine käib hulgifirmade kaudu, põhilised edasimüüjad on apteegid üle kogu Eesti. Vipise toodangut on müügil ka Läti apteekides ning Leedus. Äritegevus on aasta-aastalt stabiilselt kasvanud ja otseseid arengutakistusi firma oma valdkonnas ei tunneta.

Foto: www.vipis.ee

Valgehobusemäe suusa-ja puhkekeskus

Albu Vallavalitsus alustas Valgehobusemäe suusa-ja puhkekeskuse rajamist 1997. aastal, mil ostis sealse kinnistu. Aastatel 2001-2003 renoveeriti valla poolt Valgehobusemäel asuv vaatetorn ning korrastati matkaradu. Aastatel 2003-2005 rajati 1,5 ja 5 kilomeetrised matka-ja suusarajad ning valmis keskuse projektdokumentatsioon. 2006.aastal valmisid juurdepääsuteed ja parkla. 2007. aastal valmisid kaks kilomeetrit valgustatud suusa- ja matkarada, alajaam ja parkla piideaiad. Külastuskeskuse hoone avati 17. detsembril 2007. Sportlaste ja harrastajate jaoks on selles kohvik, pesemis- ja riietusruumid, saun, suusa- ja matkavarustuse laenus ja müük ning jõusaal. 2008. aastal hakati ümber ehitama senist suusabaasi hoonet, millesse tuleb 25 majutuskohta. Samuti valmivad veekogu, kunstlume tootmise süsteem ning lumerõnga rada. Valgehobusemäe suusa-ja puhkekeskusest on kujunenud aastaringselt tegutsevaks liikumis-ja vabaajakeskuseks, mis pakub erinevaid teenuseid turistidele ja spordisõpradele.

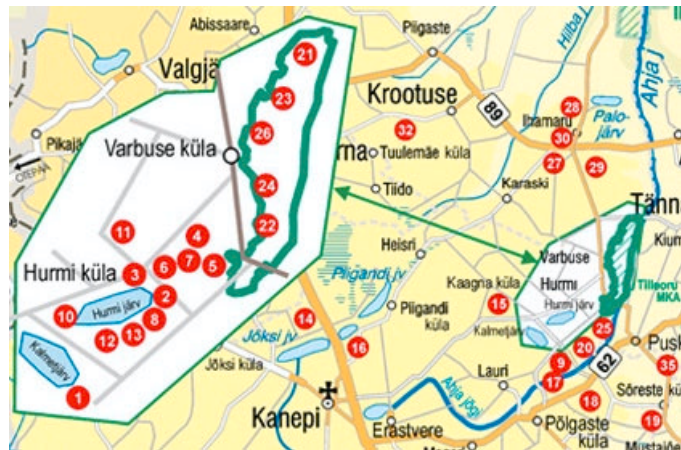
<http://albuvald.googlepages.com/valgehobusemaesuusa-japuhkekeskus>

Hurmioru

Hurmioru turismikompleks Põlvamaal sai alguse Savi turismitalust, kes 2000. aastal tõmbas endaga esmalt kaasa turismiteenuseid pakkuma veel üheksa Hurmi järve ümber asuvat talu. Nii otsustasid Hurmi küla kümme talu koostööd tegema hakata, sest ühiselt on lihtsam taotleda ürituste jaoks raha ning lihtsam ka reklaami teha. Nüüdseks on kett laienenud 31 taluga koostöövõrgustikuks. Iga talu on leidnud midagi, mille poolest turistile atraktiivne olla. Mitmed pakutavad teenused ja huviväärtused on seotud metsaandide kogumise, rekreatsiooni või pärandkultuuriga. Hurmioru tuntus on aastatega tasapisi kasvanud. Hurmioru koostöövõrgustik on saanud hea meediakajastuse, tehtud on terve rida telesaateid ja trükimeedia lugusid. Umbes kolmveerandi Hurmioru külastajatest moodustavad Eesti inimesed, välisriikidest on käidud 25 riigist – kaugemad kohad on Korea, Taiwan, Kanada, Ameerika, Hispaania, Tuneesia. Prominentsematest külalistest on Hurmiorus viibinud Suurbritannia ja Venemaa suursaadikud. Hurmiorule on ka ametlikku tunnustust jagatud. Nii on taluliidult saadud auhind alternatiivtegevuse eest, samuti on Hurmiorg saanud auhinna kui Lõuna-Eesti edukas turismiobjekt. 2000. aastal sai Savi talu perenaine Eela Jää ka Põlvamaa aasta inimese tiitli.

Näited turismiteenustest:

- Savi turismitalu: majutamine, telkimine, saun, toitlustamine, jääkamber kamina ja kööginurgaga, vabaõhulava, kiik, välikööök, grill, lõkkeplats, paat, haabjas, parv, vähi- ja kalapüük, ujumine, suusatamine, kelgutamine, uisutamine, võrkpalliplats, puupall, korvpall, noolemäng, petanque, lauamängud, küülikud, koerad-kassid, pediküür, maniküür, ehitusjärelvalve ja -nõustamine
- Aedniidu talu: tõukoerte kasvatamine, roosid, mesilased, haruldased taimed ja metsaannid, ravimtaimed, Kalmetjärv ja koprad, loodusrada.
- Kopski-Jüri talu: taluait-muuseum, käsitöövahendid, kangasteljed, kanad, kass, koer, lilled.
- Mäekindsi talu: matkajuht Tilleoru matkarajal ja orienteerumine lähiümbruses, purilaud, puri- ja väikelennukite lennurada, spordiürituste korraldaja, valvega parkla, saalimajutus, esmaabi, koer,
- Püsniku talu: saun, tiik, korvpall, purilaud, juur- ja puuviljad, läheduses ohvrikivi
- Raja talu: suitsusaun, sepikoda, koduloomad, mesilased, puu- ja aedviljad, koer, kass
- Ala-Kure talu: telkimine, saun, suusatamine, seiklusrada, sinirebasekasvatamine, ettevõtlikus konsultant, läheduses postitee, koer
- Matsivalli talu: suitsusaun, matkajuht, kanad, liigirikas mets, marjakasvatamine, koer, postitee, Varbuse teedemuuseum
- Sikajala talu: suitsusaun-muuseum, leiva- ja õlletegu, kalatiik, pillimees, kangakudumine, käsitöötuba, telkimine, astelpajuistandus, koer, kass
- Ihamaru puutöökoda: mänguasjad, suveniirid, trepid, ukсед, aknad
- Seppa talu: lambavillast ja lõngast tooted, taimedega värvimine, viltimine, koer
- Mäe-Hinno talu: telkimine, suitsusaun, talumuuseum (hoonete kompleks)

- Vahesaare talu: telkimine, suitsusaun, juurvilja- ja marjakasvatus, ilupuuistikud, suvelilled, ravimtaimed, aiandusalane nõustamine, videoteenus, laulmine, mäesuuskade laenus, koer

Allikas: www.hurmiorg.ee; Äripäev

Taali mesila Aili ja Tõnis Taal

Taali mesilas Lääne- Virumaal on mesindusega tegeletud ligi 30 aastat. Alates 2001. aastast on õigus kasutada ökomärgistust. Tootmisruumid on kohandatud toiduhügieeni nõuetele ja on olemas ametlik luba mett pakkida ja müüa. Ökomesinduses on korjemaadena lubatud kas ökopõllumajanduse nõuetele vastav haritav maa või looduslikud taimekooslused. Kuna ökopõllumaa ei moodusta olulist protsenti kogu haritavast maast, kasutab mesila mahedaid looduslikke korjealasid ja selle tarvis paiknevad tarud metsades. Taali Mesilased tegutsevad 20 000 hektaril. Sellest 50% on arumetsad, 20% soometsad, 20% sood ja rabad, 10% intensiivsest maakasutusest väljalangenud metsastuvad alad.

Tooted

Taali Mesilas toodetud ja pakitud saadused on 100% looduslikud. Korjeala ulatuses ei tohi olla ühtegi maatükki, kus tarvitatakse pestitsiide või muid kemikaale. Sellise garantii annab süstemaatiline kontroll korjealade kohta. Toodangust on heledam metsamesi ja tumedam ning tugevama maitsega soometsamesi, mis on ühtlasi kõige nõutavam toode. Heledast meest tehakse ka meesegusid sissesõõmiseks ja pealemäärimiseks (massažimesi, saunamesi, lisandiga mesi). Populaarne toode on kuuusevaigusalv. Selle tarvis vaigutatakse kas RMK aladel või siis ümbruskonna erametsades.

Klaastaara saadakse Järvakandist. Pakendi kenamaks ja praktilisemaks muutmiseks (et vältida määrimist) hakati sellele tegema kasetohust ümbriseid. Kasetohtu varutakse ise. Turustamine toimub põhiliselt Tallinna ökopoodidesse. Tooteid küsitakse ka ekspordiks, kuid kuna kodumaine nõudlus ületab pakkumise, pole sellega veel tegelema hakatud. Raskustest: keeruliseks hinnati ökomärgistusega seonduvat asjaajamist, seejuures on mesindus ainus ökotootmise valdkond, mida riigi poolt ei toetata.

Foto: www.taalimesila.ee

Käsitöömeister Valdur Tilk

Valdur Tilk (pildil) on puidust käsitöö-esemete valmistamisega tegelenud juba 1996 aastast. Põhiliselt valmistab ta pahast puukausse, tasse, lusikaid, topsikuid, võtmehoidjaid, pannilabidaid ja palju muud. Oma tugevuseks peab ta iseõppijana väljakujundatud eripärast stiili ja toodete erinevust võrreldes teistega. Materjali kogumisel üle eesti aitavad teda metsamehed.

Käsitöö põhiliseks turustuskohaks on Tallinnas Meistrite hoovis asuva väike käsitööpood. Koos Hannes Tamjärve ja Martin Bristoliga asutati 2008. aastal osahing Puupank. Puupanga ideeks on kujuneda puidu vääristamise eksperimentaalkojaks, mis hakkab looma nikerdisi, ehitusmaterjali ja mööblit.

Allikas: Äripäev, Eesti Ekspress

Foto: Eesti Ekspress

OÜ Saare Tõrv

OÜ Saare Tõrv tegutseb aastast 2005, enne seda tegutseti füüsilisest isikust ettevõtjana (aastast 2001). Tõrva keetmiseks vajalikud kännud saadakse lepingu alusel RMKst, 2 ahju asuvad enda kodu lähisel. Põhiline turustamine käib koha peal, ettevõtte tõrva kasutavad restaureerimise, puitkatuste ja palkehitistega tegelevad firmad. Edasimüüjaid on paarikümne ringis. Aastaringselt on tööl 1 inimene, hooajal lisaks 2-3 töötajat. Äri läheb tõusvas joones, nõudlus suurem kui jõudlus. Olulisi arengu takistusi ei ole, üksnes kändusid peab järjest kaugemalt transportima.

Kasutatud allikad

Uuringud

Meetme 3.7 potentsiaalsete taotlejate tausta uuring. 2005. Uuringukeskus Klaster

Metsaomanike huvi metsa mitmekülgse kasutamise vastu. 2006. Turu-uuringute AS

Sepp, L. 2006. Tartumaa erametsaomanike metsa kõrvalkasutus 2005 aastal.

Elektronilised andmebaasid ja allikad

Mahetoodangu andmebaas <http://www.ceet.ee/mahe/php/baas/index.php>

Majandustegevuse register <http://mtr.mkm.ee>

Põllumajanduse Registrite ja Informatsiooni Amet <http://www.pria.ee/edulood>

Rahvakultuuri keskus, valdkondlik andmekogu - käsitöö www.rahvakultuur.ee

Ravimiameti tegevusloa register www.ravimiamet.ee

Ravimite otsinguvorm www.medical.magnum.ee/cgi-bin/script/kaup

Saaduste korjamine mitteharitavatelt aladelt <http://www.plant.agri.ee/?op=body&id=400>

Taimetoodangu Inspeksioon Mahepõllumajanduse register

<http://www.plant.agri.ee/?op=body&id=66>

Toetuse saajate andmebaas www.struktuurifondid.ee

Turism ja käsitöö Lõuna-Viljandimaal www.mulgi.karksi.ee

Veterinaar- ja Toiduamet, Mitteloosse toidu töötlemisettevõtted www.vet.agri.ee

VTA, Mahepõllumajandusliku töötlemisega tegelevad ettevõtted www.vet.agri.ee

www.1182.ee

www.1188.ee

www.arikataloog.ee

www.ecotourism.ee

www.eok.ee/spordirajatised

www.hiiumaa.ee

www.ida-virumaa.ee

www.infopluss.ee

www.jarva.ee

www.jogevamv.ee

www.kik.ee

www.maaturism.ee

www.marjatootjad.ee

www.polvamaa.ee

www.polvamaa.ee/

www.portaal.laanemaa.ee

www.puhkaeestis.ee

www.raplamaa.ee

www.saaremahe.ee

www.suusaliit.ee

www.terviserajad.ee

www.tourism.ee

www.turismiweb.ee

www.viljandimaa.ee/turismiinfo

www.viroweb.com

www.virumaa.info/turism

www.visitestonia.com

www.visittartu.com

www.visitvoru.ee